

ФОРМУВАННЯ СТАЛИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: МІЖНАРОДНІ, НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

ПОЛТАВА
2026

Полтавський державний аграрний університет

**Формування сталих
соціально-економічних
систем: міжнародні,
національні та локальні
аспекти розвитку**

Колективна монографія

**Полтава
2026**

УДК 330.101.541:332.1:338.2

JEL Classification: O10, O20, R11, F63

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Полтавського державного аграрного університету
(Протокол № 5 від 23.12.2025 р.)*

Рецензенти:

Рогов Георгій Костянтинович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Хома Ірина Борисівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка».

За загальною редакцією:

Медвідь Вікторії Юрївни, д-р екон. наук, професора, завідувача кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Дячкова Дмитра Володимировича, д-р екон. наук, професора, професора кафедри менеджменту імені І. А. Маркіної Полтавського державного аграрного університету.

Галича Олександра Анатолійовича, канд. екон. наук, професора, професора кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Калініченка Олександра Володимировича, канд. екон. наук, доцента, доцента кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Лесюка Владислава Станіславовича, доктора філософії з економіки, асистента кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Формування сталих соціально-економічних систем: міжнародні, національні та локальні аспекти розвитку : колективна монографія / за заг. ред. В. Ю. Медвідь, Д. В. Дячкова, О. А. Галича, О. В. Калініченка, В. С. Лесюка. Полтава : ПП «Астрая», 2026. 421 с.

Колективну монографію підготовлено в межах виконання науково-дослідних робіт Полтавського державного аграрного університету:

«Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоeкономічному просторі» (№ 0122U201799) та

«Формування та розвиток територіальних соціально-економічних систем» (№ 0122U201708)

У колективній монографії узагальнено теоретико-методологічні підходи та практичні механізми формування сталих соціально-економічних систем з урахуванням міжнародних, національних і локальних аспектів розвитку в умовах сучасних глобальних викликів.

ISBN 978-617-8466-40-4

ПДАУ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

© Колектив авторів, 2026

© Полтавський державний аграрний університет, 2026

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Міжнародні виміри та глобальні тенденції розвитку соціально-економічних систем	7
1.1. Теоретико-методологічні основи сталих соціально-економічних систем (на прикладі туризму) (<i>Музиченко-Козловська О. В.</i>)	7
1.2. Розвиток механізмів залучення інвестицій в економіку Киргизстану та України (<i>Брищенко Р. О., Зубков Р. С.</i>)	17
1.3. Міжнародні стандарти бюджетування як стратегічний базис підвищення ефективності фінансового менеджменту українських підприємств (<i>Головко О. Г., Орехова К. В., Гнип Н. О.</i>)	28
1.4. Формування соціально-економічних систем корпорацій: структура ланцюгів вартості автомобільних виробників (<i>Амбарчян М. С.</i>)	42
1.5. Міжнародні чинники формування маркетингових стратегій медичного туризму України (<i>Головчук Ю. О.</i>)	51
Розділ 2. Фінансово-економічні важелі забезпечення стійкості національної економіки	81
2.1. Взаємозв'язок сталого розвитку та ринкової вартості підприємства (<i>Царьов О. С.</i>)	81
2.2. Концепція аудиторської синергії – форсайтний вектор взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту стратегічно та суспільно значимих компаній (<i>Назарова К. О.</i>)	92
2.3. Обліково-аналітична інформація як фундаментальний ресурс для прийняття управлінських рішень (<i>Фартушняк О. В.</i>)	101
2.4. Особливості фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ у контексті соціально-економічних трансформацій в Україні (<i>Лебеденко А. Ю.</i>)	113
2.5. Конкурентний потенціал підприємства в ринковому середовищі (<i>Макаренко П. М., Макаренко Ю. П., Пілявський В. І.</i>)	134
Розділ 3. Стратегічні орієнтири та соціальні аспекти сталого розвитку	153
3.1. Методологія дослідження циклічності розвитку соціально-економічної системи проактивним антикризовим управлінням у безпековому вимірі (<i>Гудзь Т. П.</i>)	153
3.2. Особливості управління сучасним підприємством (<i>Зубков Р. С.</i>)	176

3.3. Система стратегічного управління аграрним сектором економіки на основі форсайт-методології та гармонізації інтересів стейкхолдерів (<i>Воронько-Невіднича Т. В., Богма І. Ю., Чайковський В. А., Гармаш Р. Р.</i>).....	187
3.4. Агропродовольчий сектор України: тенденції розвитку в умовах війни та гендерні аспекти участі жінок у виробництві та управлінні (<i>Горбатюк Л. М., Борисенко В. В.</i>).....	198
3.5. Агроскаутинг – основа формування державної політики у сфері продовольчої безпеки та управління аграрними ризиками (<i>Лотий І. І., Стеценко А. Р.</i>).....	210
Розділ 4. Раціональне використання земельних ресурсів для забезпечення продовольчої безпеки.	221
4.1. Органічне виробництво в контексті сталого розвитку аграрного сектору України (<i>Сень О. В.</i>).....	221
4.2. Ретроспективні аспекти просторового поєднання господарського використання ландшафтної основи на території Полтавщини (<i>Єрмаков В. В., Сарнавський С. П., Копилець Є. В.</i>).....	231
4.3. Агроландшафти Волині як складова продовольчої безпеки країни (<i>Тарасюк Н. А.</i>).....	241
4.4. Основи відтворення і збереження земельних ресурсів Волинської області (<i>Полянський С. В., Тарасюк Н. А., Мельник О. В., Качаровський Р. Є.</i>).....	255
4.5. Земельні ресурси підприємства і стратегія ефективного їх використання (<i>Шокало Н. С.</i>).....	273
Розділ 5. Організаційно-економічні аспекти управління аграрним виробництвом.	298
5.1. Теоретико-методичні підходи до визначення ефективності сільськогосподарського виробництва (<i>Калініченко О. В., Галич О. А., Лесюк В. С.</i>).....	298
5.2. Зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектору України в умовах глобальних викликів (<i>Лесюк В. С.</i>).....	307
5.3. Особливості управління галузевою та товарною спеціалізацією аграрних підприємств (<i>Миколенко І. Г.</i>).....	334
5.4. Біологічні особливості, урожайність та якість продукції пшениці озимої залежно від умов вирощування в контексті продовольчої безпеки (<i>Коваль Д. О.</i>).....	343
5.5. Особливості вирощування продуктивних гібридів сояшника для зони північного лісостепу України (<i>Єрмоменко Р. В., Зубков Р. С.</i>).....	375
5.6. Урожайність гібридів кукурудзи (<i>Zea Mays L.</i>) різних груп стиглості залежно від умов вирощування (<i>Ванжула Д. В.</i>).....	387
Колектив авторів.	414

with Proc. of the I Int. Sci. and Pract. Conf. (Vol. 2), Seoul-Vinnytsia, 30 Apr. 2021. Seoul ; Vinnytsia, 2021. P. 220–221. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.70>.

12. Ґрунти Волинської області та їх особливості / Л. Т. Чижевська, Н. А. Тарасюк, С. В. Полянський та ін. *Věda a perspektivy*. Praha, 2025. № 10 (53). S. 290–311. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10\(53\)-290-311](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10(53)-290-311).

13. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методика, методи : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

14. Шищенко П. Г. Прикладная физическая география. Київ : Вища школа, 1988. 189 с.

4.4. | Основи відтворення і збереження земельних ресурсів Волинської області

Полянський С. В.,

канд. геогр. наук,

*доцент кафедри фізичної географії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-8666-7695>*

Тарасюк Н. А.,

канд. геогр. наук,

*доцент кафедри фізичної географії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0003-1829-2438>*

Мельник О. В.,

*канд. геогр. наук, заступник директора,
Волинський обласний учбовий центр
підготовки, перепідготовки та підвищення
кваліфікації кадрів АПК, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-1584-2943>*

Качаровський Р. Є.,

*магістр географії, старший лаборант
кафедри економічної та соціальної географії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-6096-4800>*

Взаємовідносини людини і природи, особливо ґрунтів як основи її життєдіяльності, є однією з важливих сфер сучасності. Актуальним є питання соціального використання, охорони та відтворення родючості земельних ресурсів. Виконання її на усіх рівнях, у тому числі й регіональному, сприятиме забезпеченню людей продуктами

харчування, що є глобальною проблемою сучасного розвитку.

З'ясовано ефективність використання, відтворення і збереження земельних ресурсів Волинської області, як важливого агропромислового регіону із сприятливими природно-кліматичними умовами для розвитку аграрного сектору економіки України.

Земельні ресурси є одним з найважливіших компонентів природного середовища, які використовуються для виробництва матеріальних благ, а земельні угіддя є своєрідним інтегратором усіх природних чинників життя рослин: тепла, світла, води, поживних речовин. Уся сукупність земельних угідь, у тому числі орних земель, водних ресурсів, становить єдиний державний земельний фонд. Земельні ресурси є незамінним національним багатством для розселення людей, розміщення і розвитку продуктивних сил суспільства. Людина без природи, без землі не може творити, оскільки це той матеріал, на якому і за допомогою якого працею створюються продукти – результати її діяльності.

Земля завжди мала велике значення в усіх аспектах життя і діяльності, вона є продуктом природи, основним компонентом біосфери. Вся історія розвитку людського суспільства взаємопов'язана із земельними відносинами. Процес людської діяльності зводиться до взаємодії з природою, із землею. Для землі як ресурсу характерні багатогранність та множинність значень, а також різних способів функціонування. Землю потрібно розглядати в різноманітних масштабних аспектах. З природно-біологічної точки зору земля є матерія. В географічному ракурсі під поняттям земля розуміють усю поверхню планети. Екологія вивчає властивості землі у взаємодії з іншими компонентами природи як важливого елемента біосфери. Дослідження і конкретизація вищевказаного матеріалу приводять до розуміння поняття «земля» як основного компонента первинної структурної одиниці біосфери – біогеоценозу. Земельні ресурси є природно-історичним тілом і просторовим комплексом, взаємопов'язаних між собою компонентів природи. Вони виступають незамінним компонентом природного середовища [1–11].

Земельний фонд – це продукт природи. Ґрунтовий покрив належить до відновлювальних природних ресурсів. Земельні ресурси відносяться до найважливіших і найпоширеніших природних багатств. Людина на перших порах існування використовувала землю просто як дар природи. Вона тоді брала з неї, не задумуючись над відновленням природних багатств. Земля – не продукт людської праці, оскільки вона виникла незалежно від волі й свідомості людини. До земельних ресурсів належать усі види земель, які використовуються в сільському господарстві, промисловості та інших галузях народного господарства [5].

Земельні ресурси як важливий елемент продуктивних сил суспільного виробництва є головним засобом виробництва, знаряддям, предметом і частково продуктом праці. Крім того, земля в сільськогосподарському виробництві є активним елементом, в чому і полягає її економічне значення. Це просторово-операційний базис суспільного виробництва, взагалі матеріальна основа процесу виробництва. Промисловість і сільське господарство, як дві найголовніші галузі народного господарства, мають своїм предметом землю. Земельні ресурси –

всеохоплюючий життєдіяльності людей. Це головний елемент і основний засіб виробництва в сільському господарстві. На землю як об'єкт праці спрямована трудова діяльність людини в процесі її обробітку, вона функціонує одночасно як предмет і засіб праці, при цьому набуваючи значення засобу виробництва. У сільськогосподарському виробництві використовується які виробничі ресурси лише верхній родючий шар, тобто ґрунт.

Земельний фонд – це просторовий базис виробництва, без якого неможливий ніякий процес виробництва. Він є особливим засобом виробництва, предметом і знаряддям праці. На всіх етапах розвитку суспільства земля є незамінним засобом виробництва, конче необхідним і важливим для людини. Земля поєднує в собі властивості і функції предмета і засобу праці, що становить засоби виробництва. Це важливий складовий елемент виробничого потенціалу людства [5; 9; 10].

Земля з політико-економічної точки зору – засіб виробництва. Вона показує об'єктивну існуючу єдність землі як об'єкта матерії і процесу її функціонування в суспільному виробництві. Виробниче використання земельного фонду є необхідною умовою будь-якого процесу виробництва. Земля через процес виробництва набуває значення предмета та знаряддя праці.

Земельні ресурси – основна складова частина продуктивних сил суспільства, які розвиваються в міру розвитку суспільних відносин. При цьому спостерігається тенденція заміни застарілих засобів виробництва новітніми, сучаснішими на певному етапі. Людина діє на ґрунт, створюючи умови для життя культурних рослин (предмет праці). У процесі обробітку ґрунту при вирощуванні земля виступає як знаряддя праці. Відповідно до практичної мети людини використовують фізичні, хімічні, механічні, біологічні та інші, особливості ґрунту, який є активним засобом виробництва в сільському господарстві [1; 5; 7].

Рівень забезпеченості землею, структура земельного фонду, ефективність використання землі значною мірою впливають на економічний потенціал країни. Використання землі в різних цілях зумовлене наявністю різноманітних угідь і потребами держави. Земельні ресурси як матеріальна умова виробництва є об'єктом суспільних і соціальних відносин. Земельний фонд – безперечна умова виробництва в сільському господарстві, а в промисловості йому відведена пасивна роль. Будучи в сільському господарстві активним компонентом та основним засобом праці, земельні ресурси набувають вирішального економічного значення в народному господарстві. Як предмет і знаряддя праці виступає тільки ґрунт. Всеосяжне поняття «земля» охоплює, крім ґрунту, також клімат, рельєф та весь спектр чинників природи, які впливають на якісні показники земельного фонду. Ґрунту притаманна основна властивість – родючість, яка є основою та передумовою зростання продуктивних сил землі.

У створенні матеріальних благ землі відведена винятково важлива роль. З родючістю ґрунтів пов'язані всі цикли сільськогосподарського процесу. За умови спрямування на землю людської праці земля стає предметом праці, а використовуючи інші знаряддя праці вона набуває значення засобу виробництва. Всі інші засоби

виробництва, крім землі, створені людською працею. Використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві зумовлене соціальними, історичними, природними, соціально-економічними та технічними чинниками.

Як вагомий чинник сільськогосподарського виробництва земельні ресурси надають працівнику робоче місце, де він може працювати, а процесові праці – сферу дій. При входженні в суспільне виробництво земельні ресурси перевтілюються в складовий елемент продуктивних сил суспільства. На правах економічної категорії вони відображають безпосередній зв'язок людини і землі.

Використання землі як засобу виробництва має свої особливості. Просторова обмеженість не дає змоги збільшити загальну площу, але можна поліпшувати пропорції між окремими видами сільськогосподарських угідь. Земля нерухома, її не можна переміщати як інші засоби виробництва, концентрувати і т. д. Земельні ресурси, будучи первісним природним утворенням, завжди передують праці, вони – природна умова праці. Земля під впливом праці змінює властивості, стаючи частково продуктом цієї праці.

Земельні ресурси мають широкий спектр родючості ґрунтів. При раціональному використанні земельний фонд поліпшує свої властивості, зростає частка родючих ґрунтів. Як природну основу виробництва землю неможливо нічим замінити. Земельні ресурси мають постійне місце, вони стабільні й нерухомі в просторі. Невичерпність продуктивної сили визначається властивостями ґрунту. Земельний фонд – об'єкт суспільних відносин, який є основою розвитку галузей народного господарства та місцем для їх розміщення і розселення людей. Як матеріальна субстанція земля нерозривно зв'язана з продуктивним її використанням. З господарської точки зору землю розглядають як продуктивні угіддя, які прив'язані до конкретного регіону через просторову обмеженість.

Поряд з особливостями землі властиві економічні функції. Вона є вихідною матеріальною основою добробуту людей, базою продуктивних сил суспільства, основою для відтворення трудових, матеріально-технічних та природних чинників економічного зростання. Оптимальне землекористування базується на загальних принципах природокористування: єдності використання й охорони природних ресурсів; врахування законів природи; зональності природних умов і ресурсів; застосування досягнень науки і техніки в землекористуванні. Земельні відносини – це виробничі відносини, що пов'язані з володінням і використанням землі як всезагальної умови праці. Для сільськогосподарського виробництва важлива здатність землі задовольняти життєві потреби рослин, що становить родючість ґрунту. Висока культура землеробства передбачає оптимізацію земельних відносин.

При сучасному способі ведення землеробства існує реальна загроза втрати родючості ґрунту. Крім цього, знижується вміст органічного азоту, різко погіршуються механічні та фізичні властивості ґрунтів. Однією з причин цього є збільшення фізичного впливу на ґрунт. Використання земельних ресурсів доцільне, якщо це відповідає інтересам як людини, так і природи [5; 6; 12–14].

Україна належить до регіонів з практично освоєним земельним фондом, родючими ґрунтами, великим господарським навантаженням на одиницю території та дуже

низькою екологічною ефективністю використання землі. Сільськогосподарські угіддя України характеризуються різноманітністю ґрунтового покриву. Налічується близько 650 видів ґрунтів, а з урахуванням механічного складу, то кілька тисяч [15–17].

Високо-інтенсивне використання земельного фонду без урахування екологічної сторони призводить до порушення агроекологічної ситуації. Для території Волинської області характерне високе антропогенне навантаження на землю та й взагалі на природне середовище. Немаловажним завданням у справі охорони природних ресурсів є збереження ґрунтової родючості. Зменшення площ парів спричинило посилення процесів деградації ґрунтів. Щорічно за останні роки в Україні втрачається 12 тис. га орних земель. Загальна площа еродованих земель досягає 30–33 % площі угідь. За останні 25–30 років вміст гумусу знизився з 3,5 % до 3,2 %. [12; 16–17].

Земельні ресурси Лісостепу України мають дуже обмежені резерви для додаткового введення площ у сільськогосподарський оборот, особливо для трансформації в орні землі. Шляхом трансформації простежується тенденція підвищення якості сільськогосподарських угідь. Поряд з позитивною трансформацією мають місце ерозійні процеси, антропогенний вплив на природний режим функціонування ґрунтів мають белігеративні дії, які тривають на території України через військову агресію російської федерації впродовж одинадцяти років, що скорочує частку цінних угідь.

Високий рівень використання земель, сучасне землекористування потребує додаткових економічних заходів, зокрема капіталовкладень. Сприятливі недопусканню подальшого скорочення земель сільськогосподарського призначення, підвищувати родючість землі є альтернативним варіантом розв'язання екологічної проблеми [8; 9].

Аналіз багатьох літературних джерел свідчить, що інтегральним показником родючості ґрунту можуть бути валовий запас та процентний вміст у ньому гумусу. Крім того, це основний діагностичний показник стану середовища ґрунту. Питанням особливої уваги до підвищення вмісту гумусу є екологічний аспект внесення інтенсивним способом ведення землеробства органічних добрив. Органічна речовина є універсальним акумулятором та економним розподільником в гумусі найціннішої енергії, яка необхідна для обміну й кругообігу речовин у природі. Гумус утворюється в ґрунті після внесення органічних добрив в процесі гуміфікації. Гумус є вагомим резервом нагромадження, протягом віків, поживних речовин у ґрунті, що й формує родючість землі. Він значною мірою впливає на ґрунтову структуру, визначає водний і повітряний режим, є енергетичним джерелом для мікроорганізмів та додатковим ресурсом вуглекислоти для рослин. Рівень гумусового стану – основний критерій оцінки альтернативних систем землеробства. Тенденція зниження вмісту гумусу зумовлена недостатнім поверненням у ґрунт органіки з післязливними залишками та внесенням органічних добрив. Подолання цього недоліку дасть змогу підвищити роль органічних та мінеральних добрив як основного джерела запасів гумусу і поживних елементів у ґрунті [13; 18–21].

Поліпшення якості землі як природного ресурсу та засобу виробництва досягається збільшенням у структурі земельних ресурсів частки родючих ґрунтів. Як результат

цього – підвищення загальної економічної родючості. За умови тлумачення поліпшення використання землі як позитивного процесу поняття раціонального землекористування доцільно вивчати за конкретний період часу або в якийсь момент. Раціональне землекористування передбачає підвищення рівня його інтенсивності. Земля за умови правильного використання підвищує родючість. Нині в Україні, особливо у Волинській області, головною метою у справі екологічного захисту землі є збереження її якісного стану. Ступінь розораності загальної території має понад 60 %, в тому числі розораність угідь – понад 80 %. В області налічується земель: 223,3 тис. га закислених 129,2 тис. га – заболочених (слабо- 73,7; середньо- 11,4 і сильнозаболочених – 44,1); 257,8 – дефляційно небезпечних, з них еродованих – 1,7 тис. га; 52,5 тис. га перезволожених земель; 105,2 тис. га – схильних до водної ерозії, з них слабо- 59,0, середньо- 32,0 і сильно- еродованих 14,2 тис. га. Існує незбалансованість між обсягами поставки мінеральних добрив і можливостями їх складського зберігання, що призводить до негативних екологічних наслідків [1; 14; 21–24].

Продуктивність землі значно збільшується в результаті інтенсивної деградації ґрунтів, послаблення саморегуляції в агроєкосистемах. За останні роки збільшилась площа кислих, засоленних, еродованих ґрунтів. Ця ситуація є негативним наслідком зростання антропогенного навантаження на земельні ресурси, яке виражається в надмірній розораності угідь, високоінтенсивному їх використанні, особливо схилових земель, забрудненні і недостатній лісистості території.

На Волині в останні десятиріччя постійно зростає екологічна напруженість, яка спричинена високим ступенем розораності земель, інтенсифікації землекористування. Спостерігається місцями навіть деградація земель. Еколого-економічна ефективність землекористування характеризується ступенем збереження їх природної родючості та обсягами виробництва, вона має екологічний та економічний аспекти.

При високій розораності лісистість становить лише 14,2 %, а залуженість – 11 %. Технократичний підхід до землекористування спричиняє негативну трансформацію земельних ресурсів.

Розораність сільськогосподарських угідь Волинської області висока – понад 80 %. Для порівняння зауважимо, що в США вона становить 16,9 %; в Англії – 29,6 %, у Франції – 32 %. Більше половини земель України ерозійно небезпечні. Для відновлення гумусу в ґрунті, який є біологічним індикатором ґрунтового стану, щорічні дози внесення органічних добрив повинні становити 6–10 т/га [2; 11–16].

У Волинській області сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування сільськогосподарських культур. Клімат – помірно континентальний, тобто зима м'яка, літо тепле й вологе. Земельний фонд надзвичайно освоєний. Основні напрями спеціалізації – буряково-зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Кормові культури, пасовища та сінокоси займають значні масиви посівних площ.

Для Волинської області характерна невисока лісистість території (30 %). Ліси виконують природо- та ґрунтозахисну роль, впливають на вологість повітря та газовий склад атмосфери. Крім того, вони регулюють водний режим річок,

переводячи поверхневий стік вод у підземний. Господарське значення лісів полягає в забезпеченні потреб народного господарства в робочій деревині, лікувальних та ягідних рослинах, грибах і т.д. Отже, розширення площ лісів та лісових насаджень поряд з екологічним матиме й економічне значення. Луки і пасовища становлять незначний відсоток території. Заболочені землі займають малу частку земельної території. Проте, враховуючи екологічну роль боліт як екологічно стійких територій та їх господарське значення, доцільно цілком припинити осушення земель і навпаки – створювати болотяні заповідники [25].

Частку енергії ґрунту становить енергія кристалічної решітки мінералів, а енергія гумусу дорівнює 0,11 % внутрішньої ґрунтової енергії (табл. 1) [13].

Таблиця 1

Запаси гумусу та внутрішньої енергії в ґрунтах Волинської області

Запаси гумусу, т/га		Запаси внутрішньої енергії, 10 ккал/га		Запаси гумусу на всій площі орних земель, млн т	
у шарі ґрунту	у гумусовому профілі	у шарі ґрунту	у гумусовому профілі	у шарі ґрунту	у гумусовому профілі
81	193	5,9	10,6	83,2	147,2

Дослідженнями встановлено, що під багаторічними травами мінералізується 0,5–0,6 т/га, під зерновими – 1,5–2 т/га, під просапними – 2,5–3 т/га гумусу. Органічна речовина є універсальним акумулятором та економним розподільником особливо цінної енергії гумусу, яка необхідна для кругообігу речовин у природі [9; 14–16].

Недосконалість структури земельних угідь супроводжується зростанням дефіциту гумусу в ґрунті, де він є біоенергетичною основою родючості та регулятором усіх процесів ґрунту. Наприклад, щорічний дефіцит гумусу сягає в ґрунтах Тернопільської області 0,36 т/га і Чернівецької – 0,33 т/га. Інтенсивність виносу гумусу з ґрунтів Волинської області від середини ХІХ ст. до нинішнього часу у середньому зростає в 10–12 разів [8]. Гумус, будучи резервом нагромадження поживних речовин, значною мірою впливає на структуру ґрунту. Вміст гумусу позначається на водному і повітряному режимі ґрунту і є основним критерієм ґрунтової родючості. До розорювання у більшості ґрунтів Волинської області містилося 9–11 % гумусу, а нині – лише 4–5 %.[9; 17].

Антропогенний чинник як чинник зовнішнього впливу зумовлює погіршення стану і якості земельних ресурсів, що особливо характерно для Лісостепової і Поліської зон Волинської області. Проте в разі використання досягнень науково-технічного процесу людина має можливість поліпшити агроекологічний стан земельних ресурсів, зокрема природних ресурсів у цілому. В сучасних перехідних умовах існує техногенне використання земельного фонду без впровадження повного комплексу агротехнічних і екологічних заходів призводить до деградації ґрунтів, зниження показників екологічної ефективності земель. Усвідомивши свою відповідальність перед майбутніми поколіннями за стан природних ресурсів, використавши досягнення науки, людство повинно розглядати екологію

землекористування як магістральний напрям виробництва сировини для харчової та переробних галузей промисловості.

Важливою проблемою раціоналізації землекористування є підвищення його екологічної ефективності, яке виявляється в збереженні та відновленні природної родючості ґрунтів, вирощуванні на них екологічно чистої продукції. Просте та розширене відтворення родючості ґрунтів потребує вкладення певних коштів на одиницю земельних угідь, що посилено економічно міцним регіонам, галузям, господарствам. Паритет між промисловою і сільськогосподарською продукцією слугуватиме економічному піднесенню сільськогосподарського виробництва як сировинної бази харчової та переробної промисловості.

Проте фактичний стан землекористування у Волинській області негативно впливає на ґрунтову родючість, що призводить до екологічної кризи.

Широкомасштабне користування земельними ресурсами зумовлює необхідність ефективного використання в нерозривній єдності з відтворенням і охороною природного якісного стану ґрунтів. Одним із шляхів прогнозування ефективного використання землі є систематичне вивчення, узагальнення та вирішення питань підвищення еколого-економічної ефективності землекористування. Дослідження і практичний досвід переконують, що для цього потрібно розробити теоретико-методологічні та методичні підходи до розв'язання вищезгаданого питання. Це можливо лише на основі системного аналізу сучасних тенденцій динаміки і трансформації екологічної й економічної ефективності землекористування. Потребують розробки та реалізації практичні заходи докорінного підвищення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів, які характеризується ступенем збереження природної родючості земельних угідь та обсягами товарного виробництва. В кризових умовах загострення екологічної ситуації важливого значення набувають оцінка й управління екологічною ефективністю виробництва, особливо земельного фонду. Для цього необхідно розробити відповідні методологічні та методичні підходи досліджень еколого-економічної ефективності землекористування. Використовуючи земельні ресурси пріоритет слід віддавати екологізації сільськогосподарського виробництва, що є визначальною у виборі альтернативних варіантів вирішення наукових, соціальних та економічних завдань. Визначаючи екологічну ефективність землекористування необхідно враховувати оцінку негативних наслідків нераціонального використання угідь. Нераціональне використання земельних ресурсів приводить до того що земля втрачає свої природні якості, знижується її родючість. У житті біологічних та соціальних систем настає кризовий етап, коли нагромаджені послідовно суперечності приводять до переходу системи в якісно новий стан. Кризи в розвитку системи закономірні, тому що вони є наслідком розвитку цієї системи. Інтенсивне використання землі без урахування екології веде до глобальної кризи. Вивчення та дослідження екологічної ефективності землекористування стануть базою для розробки конкретних охоронних заходів, які уповільнюють настання кризи у використанні землі. Ефективність охорони землі є кінцевим показником раціонального використання земельних ресурсів [1; 6; 8; 10].

Екологічний аспект земельної проблеми потребує глибоких детальних досліджень. Недооцінка екологічного та природних чинників призвела до поглиблення кризової екологічної ситуації в сільському господарстві, стала основною причиною аграрної кризи в державі. Були недооцінені спад родючості ґрунтів та економія природних ресурсів.

В сучасних умовах формується природоруйнівний техногенний тип агропромислового комплексу. Невпинне зниження ґрунтової родючості є одним з показників деградації ґрунтів.

Метою економічної ефективності використання земельних ресурсів є визначення рівня корисного ефекту у вартісному та натуральному виразі на 1 га земельних угідь; виявлення резервів та шляхів збільшення корисного ефекту землекористування, куди входять досягнення оптимальної структури землекористування та раціональне використання земельних ресурсів. Динаміка економічної ефективності використання, відтворення і збереження земельних ресурсів Волинської області як регіону України останнім часом характеризується суперечливими тенденціями, які зумовлені сукупною дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Оцінка родючості земель та визначення ефективності використання землі основані на виході продукції з одиниці земельної площі. Економічний ефект можна отримати від запобігання збиткам у результаті зниження якості продукції в аграрному секторі, витратам на ліквідацію наслідків забруднення виробничих об'єктів у сільському господарстві, втратам сировини, енергії за рахунок зменшення відходів, підвищення затрат на відновлення та підтримання нормального стану природного середовища. Економічна ефективність проявляється в одержанні певного ефекту при використанні ресурсного потенціалу території за відповідний проміжок часу, зменшенні витрат на відновлення нормального стану навколишнього середовища в результаті підвищення ефективності його охорони і розширеного відтворення ресурсів.

Важливою методологічною і методичною проблемою оцінки ефективності землекористування є визначення величини цієї оцінки. В дослідженнях доцільно використовувати такі масштабні аспекти: земельну територію; сільськогосподарські угіддя; орні землі; багаторічні насадження та інші види земельних ресурсів.

Екологічна ефективність характеризується зменшенням витрат на ліквідацію наслідків інтенсивного антропогенного втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Рівень використання землі відображають показники землемісткості продукції та землевіддачі з одиниці площі. На початковій стадії моніторингу ґрунтів головним завданням є створення можливостей для відновлення та підвищення родючості ґрунтів України. Інтенсифікація землеробства передбачає та прогнозує підвищення економічної ефективності землекористування. Вона супроводжується антропогенним навантаженням на ґрунт, яке має негативну тенденцію до зростання. Це порушує організаційну єдність ґрунту, а з часом доводить його до кризового стану. В такому випадку ґрунт розглядається з екологічної точки зору.

Різнобічна дія людини на ґрунт супроводжується надзвичайно глибокими геологічними змінами середовища ґрунту. Сформульована необхідність вияву їх змін під впливом антропогенного чинника. Характерною рисою порушення

екологічної рівноваги є зміни в кількісному співвідношенні між окремими поживними елементами ґрунту. Це викликано незбалансованою системою виробництва, поставок та внесенням мінеральних добрив. У ґрунтах Лісостепової і Поліської зон Волинської області існує дефіцит рухомих форм фосфору. У зв'язку з відсутністю сировини в Україні фосфорні добрива практично не виробляються. Порушення кількісного співвідношення призводить до негативних екологічних наслідків, негативного балансу рухомих форм фосфору в ґрунтах регіону. Для еколого-економічної оцінки інтенсивності антропогенного чинника проводилось дослідження впливу рівня антропогенного навантаження на втрати гумусу з ґрунту. Втрата ґрунтового гумусу знижує рівень еколого-економічної ефективності землекористування.

При визначенні економічної ефективності землекористування в умовах планової і ринкової економіки застосовуються різні показники. При плановій економіці одним з основних показників був рівень рентабельності, а в умовах ринкової економіки доцільно застосовувати прибуток та норму рентабельності від використання землі. Рентабельність при інфляції не повною мірою відображає стан речей, а при ринку на перший план виходить норма чистого прибутку.

Аналіз наукових праць учених-економістів показує, що раніше основними показниками ефективності землекористування були: виробництво валової і товарної продукції з одиниці земельної площі; розмір валового доходу, чистого доходу на 1 га в цілому по господарству та по галузях виробництва.

Для оцінки рівня використання землі вводиться узагальнюючий показник (затрати в грошовому виразі на 1 га угідь без оплати праці). Досліджується трансформація угідь та ефективність різних заходів підвищення родючості ґрунту. Їх можна об'єднати в такі групи: абсолютні (урожайність культур, розмір валової продукції) та відносні (окупність затрат, ефективність виробництва).

Результати використання землі характеризуються показниками землевіддачі та землезабезпеченості. При цьому можна розглядати всю земельну площу, сільськогосподарські угіддя, рілля та інші види земель. Динаміка її залежить від структурного чинника через досить істотну різницю в землемісткості окремих культур. Фактичними показниками землекористування є: коефіцієнт цільового використання землі, коефіцієнт розораності земель, коефіцієнт використання ріллі, рівень економічної інтенсивності використання ріллі.

Показники використання землі об'єднуються в дві групи: показники, які характеризують землю як основний засіб виробництва, та показники, з допомогою яких вивчають землю як просторовий і територіальний базис для розвитку та розміщення об'єктів виробництва. Склад земельних угідь визначає характер їх використання. До першої групи показників відносяться характер землекористування, його ефективність. Встановлення вищезгаданих показників передбачає достатню для забезпечення екологічної рівноваги лісистість території, рівень сільськогосподарської освоєності. На екологічну ситуацію місцевості значною мірою впливає наявність індустриальних урбанізованих територій. Галузеві показники використання землі доповнюють характер та ефективність землекористування. Показник виходу продукції з одиниці земельної площі показує ефективність використання земельних

ресурсів, але він не враховує родючості ґрунту та затрат на виробництво. Показники ефективності землекористування діляться на натуральні та вартісні. Критерій еколого-економічної ефективності використання землі свідчить, що не можна обмежуватися лише галузевими економічними показниками. Цілісність екологічного потенціалу, взаємна трансформація економічного та екологічного ефектів протягом невизначеного часу зумовлюють розширення спектра вимірів та оцінок. Раціональність природокористування характеризується показниками структури використання території, якістю екологічного потенціалу землі [1–3].

Для оцінки впливу якісного складу угідь на екологічну стабільність території необхідно провести розрахунок коефіцієнтів екологічної стабільності території та впливу угідь на навколишні землі (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Нормативна величина коефіцієнтів екологічної
стабільності для різних видів земельних угідь**

	Коефіцієнт екологічної стабільності території (K1)	Коефіцієнт екологічного впливу угіддя на навколишні землі (K2)
Забудована територія і дороги	0,00	1,27
Рілля	0,14	0,83
Виноградники	0,29	1,47
Лісосмуги	0,38	2,29
Фруктові сади, чагарники	0,43	1,47
Городи	0,50	1,59
Сіножаті	0,62	1,71
Пасовища	0,68	1,71
Ставки і болота природного походження	0,79	2,93
Ліси природного походження	1,00	2,29

Джерело: [1].

Рівень інтенсивного використання землі є показником, аналогічним фондооснащеності. Результативність господарювання на землі характеризується розміром валової продукції, урожайністю.

Коефіцієнт інтенсивності використання землі обчислюється відношенням площі орних земель та інших видів угідь до загальної.

Наукою та практикою доведено, що при підвищенні сільськогосподарської освоєності та розораності земельних угідь істотно падає екологічна стійкість ландшафтів (табл.2; 3.). Загальний коефіцієнт екологічної стабільності території ($K_{ек.ст}$) розраховується за формулою:

$$K_{ек.ст} = \frac{\sum K_{1i} \cdot P_i}{\sum P_i} K_p, \quad (1)$$

де K_{1i} – коефіцієнт екологічної стабільності угідь i -го виду;

P_i – площа угідь i -го виду;

K_p – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу ($K_p=1$ для стабільних і $K_p=0,7$ для нестабільних територій).

**Шкала градації величини коефіцієнта
екологічної стабільності земельної території**

Екологічна стабільність території	Величина коефіцієнта екологічної стабільності території
Нестабільна	< 0,3
Нестійко стабільна	0,34–0,50
Середньо стабільна	0,51–0,66
Стабільна	> 0,67

Джерело: [1].

Середній коефіцієнт екологічної стабільності території України 0,40, а Волинської області – 0,63, що свідчить про екологічну нестабільність території нашої держави. Як відомо, екологічно стійкі угіддя, зокрема ліси, позитивно впливають на навколишню територію. Ширина впливу угідь на навколишні землі визначається за формулою

$$Д = \frac{100 \cdot 1n \cdot P}{1n \cdot (10/K2)}, \quad (2)$$

де P – площа угідь;

$K2$ – коефіцієнт екологічного впливу території на навколишні землі.

Рівень землезабезпеченості працездатного населення показує відношення загальної площі угідь до чисельності середньорічних працівників. Основним показником ґрунтової родючості є відсоток вмісту гумусу, який відображає валовий запас гумусу в ґрунті. Він обчислюється за формулою:

$$Wm = \frac{1000 \cdot h \cdot O \cdot p}{100}, \quad (3)$$

де Wm – валовий запас гумусу в ґрунті, т/га;

h – потужність гумусового горизонту, м;

O – об'ємна маса ґрунту, т/м³;

p – вміст гумусу в ґрунті, %.

Величина прибутку з 1 га земельної площі характеризує економічну ефективність використання землі. Значення земельних ресурсів як джерела продовольства дедалі зростає. На фоні індустріалізації держави падає землезабезпеченість населення. Далеко не завжди сприятливі погодні умови та подорожчання освоєння нових земель забезпечують достатньою мірою відтворення родючості ґрунтів, збереження землі як природного ресурсу.

Аналіз сучасного стану використання земель передбачає вивчення складу і співвідношення земельних ресурсів у динаміці за допомогою базисних та ціннісних індексів, процентних величин, оцінки якісного стану земель. Вагоме місце в цій проблемі належить динаміці структури земельних угідь, зокрема посівних площ. Ефективність використання землі потрібно розглядати відносно до інших природних ресурсів, суспільства і матеріального виробництва, тобто розглядати екологічну, виробничо-економічну та соціальну сторону ефективності використання землі [1].

Інтенсифікація землеробства передбачає інтенсивніше використання ґрунтів, що сприятиме зростанню економічної ефективності використання землі. Однак спостерігається негативний антропогенний вплив: надмірна хімізація, збільшення фізичного тиску на ґрунт і т. п. Це призводить до погіршення екологічної ситуації, тобто до зниження показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів. Людина у своїй трудовій діяльності повинна знайти оптимум між економічною та екологічною ефективністю використання природно-ресурсного потенціалу. Одним з шляхів досягнення цього є дотримання оптимального співвідношення між основними елементами живлення та збільшення внесення органічних добрив. Це, крім поповнення ґрунтових запасів елементами живлення та гумусом, поліпшує структуру ґрунту, підвищує його родючість. Вищевказана величина сприяє зростанню землевіддачі. Проблема екологічного й економічного аспектів ефективності землекористування і взагалі природокористування – це основна проблема у співвідношенні «людина – земля». Вона набула кризового стану, стала соціальною проблемою. Отже, суть та зміст еколого-економічної ефективності землекористування полягають у знаходженні того оптимуму, коли підвищення економічного ефекту використання землі сприятиме підвищенню родючості ґрунту, і навпаки. Доцільно на основі існуючої методології розробити нову інтегральну методику визначення еколого-економічної ефективності землекористування.

Різноманітне використання земельних ресурсів зумовлює застосування різноманітних показників, які характеризують використання земельних ресурсів. Економічна ефективність використання земельних ресурсів характеризується системою натуральних і вартісних показників, які відображають співвідношення окремих кінцевих результатів і величини рівня використання земельних ресурсів.

Економічна ефективність проявляється в одержанні певного ефекту при використанні природного ресурсного потенціалу території за відповідний проміжок часу, зменшення витрат на відновлення нормального стану навколишнього середовища в результаті підвищення ефективності його використання, охорони та розширеного відтворення природних ресурсів, особливо земельних [7; 8; 10].

Показники економічної ефективності використання земельних ресурсів доцільно об'єднати в дві групи: показники, які визначають землю як основний засіб виробництва; показники, які розглядають землю як територіальну та просторову базу для розміщення об'єктів суспільного виробництва.

Для аналізу ефективності використання земельних ресурсів використовуються натуральні та вартісні показники. С.Г. Литвин пропонує такі показники для оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів: структуру сільськогосподарських угідь, у т.ч. посівних площ; рівень урожайності основних сільськогосподарських культур; щільність поголів'я тварин, їх продуктивність; загальні економічні показники на 100 га угідь і ріллі.

О. А. Бугуцький вважає, що ефективність використання земельних ресурсів доцільно визначати системою таких показників : виробництво валової продукції на одиницю земельної площі; виробництво валової продукції рослинництва на

одиницю земельної площі; виробництво валової продукції тваринництва на одиницю земельної площі; урожайність сільськогосподарських культур з одиниці посівної площі; вихід продукції тваринництва на одиницю земельної площі; розмір валового доходу і чистого доходу з одиниці земельної площі [1–3].

Ефективність використання земельних ресурсів зумовлена структурою посівних площ, а ступінь ефективності визначається врожаєм сільськогосподарських культур. Доцільно розглядати такі показники ефективності використання землі: обсяги валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь; обсяги валової продукції рослинництва на 100 га ріллі; розмір валового доходу і чистого доходу на 100 га сільськогосподарських угідь; розмір валового доходу і чистого доходу рослинництва на 100 га ріллі.

Результати діяльності людини залежать від структури сільськогосподарських угідь, родючості ґрунтів та інтенсивності їх використання. Основними показниками ефективності землекористування є: урожайність сільськогосподарських культур; собівартість одиниці продукції; розмір валової продукції, валового доходу, чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь.

Економічну ефективність використання земельних ресурсів найбільш повно відображають такі показники: виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на 100 га угідь; розмір валової продукції, валового та чистого доходу на 100 га сільськогосподарських угідь; вихід зерноодиниць на 1 га ріллі; рівень землезабезпеченості населення; коефіцієнт інтенсивності використання землі [1; 2; 9; 12; 14].

При аналізі ефективності використання землі потрібно враховувати такі показники: урожайність сільськогосподарських культур (результативність); матеріаломісткість; фондозабезпеченість або рівень інтенсивного використання землі; розмір валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь. Суперечливими є дані про структуру земельних угідь, яка ніби характеризує інтенсивність використання землі. Оцінка родючості земель і встановлення рівня виробництва (вихід продукції з одиниці земельної площі) є важливими показниками ефективності використання землі.

Важливою методологічною і методичною проблемою є визначення ефективності використання земельних ресурсів. Доцільно розглядати різні масштабні аспекти: всю землю в територіальному вимірі; сільськогосподарські угіддя; орні землі; інші види земельних ресурсів. Одним з основних показників є землезабезпеченість та землевіддача всього регіону та на душу населення.

Економічна ефективність використання земельних ресурсів відображається такими показниками: фактичний і можливий рівень задоволення потреб населення в продукції землеробства; приріст виробництва основних видів продукції на душу населення; землевіддача.

При розрахунку ефективності необхідно визначити весь додатковий чистий дохід. Він створюється за рахунок родючості ґрунтів і поліпшення культури землеробства, зниження загальних витрат, поліпшення структури посівів. Коефіцієнт ефективності покращення земель є важливим показником економічної ефективності використання, відтворення і збереження земельних ресурсів [1; 3].

Економічна ефективність використання землі є одним із вагомих аспектів еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів. Іншим, не менш, а може й навіть більш важливим аспектом еколого-економічної ефективності є екологічна ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів.

В умовах загострення екологічної ситуації важливого значення набувають оцінка й управління екологічною ефективністю використання земельних ресурсів. Для цього необхідно розробити відповідні методологічні та практичні підходи. Цей вагомий аспект ефективності землекористування і землеволодіння повинен мати пріоритетний характер у вирішенні різних завдань, йому потрібно приділяти належну увагу при виборі альтернативних варіантів. Екологічна ефективність характеризується можливістю зменшення витрат на ліквідацію наслідків інтенсивного антропогенного впливу і втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів.

Ряд вчених досліджує екологічну ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників: коефіцієнт екологічної активності (відношення науково обґрунтованих нормативів або показників екологічної ефективності заходів до фактичних); структура й ефективність капіталовкладень та поточних витрат на охорону і відтворення земельних ресурсів; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; динаміка стану і якості земельних ресурсів; динаміка показників негативного антропогенного впливу на земельні ресурси (забруднення, зміна ландшафту); темпи відтворення природного стану якості земель; динаміка впровадження прогресивних технологій.

Екологічна ефективність повинна відображати ступінь раціональної діяльності людини, результативність екологічних заходів по запобіганню збиткам, що завдаються виробництвом. Інтенсивне використання земель у Волинській області негативно позначилося на родючості ґрунтів. Обмаль внесених органічних добрив призвело до різкого зменшення вмісту гумусу, який є одним з важливих показників екологічного стану.

До показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів слід віднести показники площ ґрунтів, які виходять з сільськогосподарського обороту внаслідок ерозії, засолення, заболочення та інших несприятливих чинників. Потрібно розробити і впровадити вартісну оцінку негативного впливу людини на природу, зокрема на землю.

Доцільно розглянути сукупні показники еколого-економічної ефективності: зменшення затрат на медичне обслуговування завдяки поліпшенню екологічного стану; вартість додаткової продукції, одержаної в результаті зменшення негативної дії на земельні ресурси; коефіцієнт мінливості продуктивності землі.

Соціальна ефективність використання землі проявляється в здатності землі забезпечувати населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною; брати участь у задоволенні потреб усього людства. Ефективність використання земельних ресурсів складається з екологічного й економічного аспектів. Її

динаміка характеризується суперечливими тенденціями, які зумовлені сукупною дією об'єктивних і суб'єктивних чинників.

З аналізу й узагальнення викладеного матеріалу можна зробити висновок, що ефективність використання земельних ресурсів доцільно визначати за допомогою системи основних показників: динаміка забезпеченості на душу населення сільськогосподарськими угіддями та ріллею; динаміка розораності та сільськогосподарської освоєності земель; коефіцієнт екологічної стабільності земельної території; ширина впливу угідь на навколишні землі; зміна родючості ґрунту; ефективність виробництва продукції рослинництва на одиницю земельної площі: а) собівартість одиниці продукції; б) чистий дохід; в) валовий дохід; г) вартість валової продукції в порівнянних цінах; д) урожайність. Передбачається використовувати додаткові уточнюючі показники.

Для земельної території як лісостепової, так і поліської зони Волинської області характерне погіршення стану та якості земельних ресурсів, що є наслідком високої інтенсивності використання земельних ресурсів без застосування повного комплексу агротехнічних та інших ґрунтозахисних заходів. Спостерігається негативна стійка тенденція зниження рівня родючості ґрунту, особливо погіршення його агрохімічних показників, зокрема вмісту гумусу, який зменшився за останнє сторіччя більш як удвічі. Такий стан у землекористуванні свідчить про настання екологічної кризи [9; 16].

Екологічна ефективність використання, відтворення і охорони земельних ресурсів виражається у збереженні та темпах відновлення природної родючості ґрунтів, що забезпечує вирощування екологічно чистої продукції. Загалом стан землекористування, на жаль, сприяє деградації ґрунтів, зниженню їх родючості, а це призводить до глобальної екологічної кризи.

В таких умовах назріла об'єктивна необхідність пошуку оптимуму між економічною й екологічною ефективністю використання природних ресурсів, зокрема земельних як елемента природи, головного засобу виробництва в сільському господарстві та просторової бази для розміщення продуктивних сил суспільства.

Суть та зміст еколого-економічної ефективності використання землі полягають у знаходженні оптимуму: зростання економічного ефекту сприятиме підвищенню родючості ґрунту, тобто результативні показники використання земельних угідь розглядаються як похідна величина від агроекологічного стану ґрунту, від його родючості.

На основі методологічних розробок науковців з питань екологізації землекористування та практичних потреб визначення рівня еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у ході досліджень виникла об'єктивна необхідність у розробці методики встановлення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів.

Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів є категорія економічна. Для визначення її рівня доцільна така система основних показників [11; 13–17]:

- забезпеченість сільськогосподарськими угіддями і ріллею на душу населення;
- розораність і сільськогосподарська освоєність земель;

– коефіцієнт екологічної стабільності земельної території та ширина впливу угідь на навколишні землі;

– дослідження зміни агрохімічних показників родючості ґрунту;

– ефективність виробництва продукції рослинництва на одиницю земельної площі (собівартість одиниці продукції, валовий і чистий дохід, вартість валової продукції в порівнянних цінах, урожайність).

Аналізуючи сучасний стан використання земель ми беремо до уваги вивчення складу і співвідношення земельних ресурсів у динаміці за допомогою базисних та ціннісних індексів, процентних величин, оцінки якісного стану земель. Вагоме місце в цій проблемі належить динаміці структури земельних угідь, зокрема посівних площ. Ефективність використання землі потрібно розглядати стосовно до інших природних ресурсів, суспільства і матеріального виробництва, тобто розглядати екологічну, виробничо-економічну та соціальну сторону ефективності використання землі.

Суть ефективності використання землі полягає в знаходженні оптимуму між екологічним і економічним підходом до використання земель, тобто, коли підвищення прибутковості використання земельних ресурсів відбуватиметься в результаті зростання показників родючості ґрунту, зокрема його агроекологічного стану, а не завдяки чинникам інтенсифікації землекористування. Екологічному напрямку в землеробстві потрібно надавати пріоритетного характеру у вирішенні господарських завдань.

Список використаних джерел

1. Борщевський П. П., Чернюк М. О., Заремба В. М., Коренюк П. І., Князьков О. П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону. Київ : Наука, 1998. 264 с.

2. Бугуцький О. А., Купалова Г. І., Орлатий М. К. Аграрна праця та соціальний розвиток села. Київ : ІАЕ УААН, 1996. 302 с.

3. Ґрунти Волинської області : монографія / М. Й. Шевчук, М. І. Зінчук, П. Й. Зінчук та ін. ; за ред. М. Й. Шевчука, М. І. Зінчука, П. Й. Зінчука. 2-ге вид., перероб. і допов. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 144 с.

4. Ґрунтові ресурси Волинської області: стан, резерви продуктивної здатності : аналіт. зап. / уклад. С. А. Балюк та ін. Харків : Стиль-Іздат, 2018. 58 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/367991030_Gruntovi_resursi_Volin.

5. Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів: понятійно-термінологічний словник / уклад. С. В. Полянський. Луцьк : Волинська друкарня, 2025. 202 с.

6. Земельний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. І. Семчика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2007. 896 с.

7. Калько А. Д., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М., Яцков М. В. Земельно-ресурсний потенціал Волинської області. Еколого-географічні аспекти : монографія. Рівне : ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж НУВГП», 2022. 167 с.

8. Мольчак Я. О., Потапова А. Г. Конструктивно-географічний аналіз та оцінка природного агроресурсного потенціалу Волинської області : монографія. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. 215 с.

9. Носко Б. С., Прістер Б. С., Лобода М. В. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів України. Київ : Урожай, 1994. 332 с.
10. Олійник Я. Б., Клімчук Б. П., Мельничук М. М. Комплексно-пропорційний розвиток Волинської області в ринкових умовах : монографія. Луцьк : Іванюк В. П., 2014. 150 с.
11. Павлов В. І., Мельник О. М., Фесіна Ю. Г. Відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського використання : монографія. Рівне : НУВГП, 2011. 204 с.
12. Полянська Т. О., Полянський С. В. Аналіз ринку земель сільськогосподарського призначення Польщі. *Сучасна парадигма міжнародних економічних відносин в умовах глобальних трансформацій* : матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару. Луцьк : Луцький НТУ, 2021. С. 98–102.
13. Полянський С. В. Гідроморфні антропогенно-трансформовані ґрунти Волинської області. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2013. № 10. С. 35–42.
14. Полянський С. В. Дефляційні процеси на ґрунтах Волинської області. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2015. № 1147. С. 81–86.
15. Полянський С. В., Князькова Т. О. Оцінка ефективності використання і збереження земельних ресурсів Волинської області. *Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»*. 2011. Вип. 8 (32). С. 292–300.
16. Полянський С. В., Полянська Т. О., Свередюк Н. В. Аналіз структури використання земельних ресурсів Волинської області. *Економічні науки. Серія «Регіональна економічна географія»*. 2020. Вип. 17 (67). С. 184–194. [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17\(67\)-20](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17(67)-20).
17. Полянський С. В., Полянська Т. С., Снитюк Д. О. Сільськогосподарські земельні ресурси та їх динаміка і структура використання у Волинській області. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2019. № 16. С. 138–143.
18. Полянський С. В., Чижевська Л. Т., Полянська Т. О., Капуза В. В. Сучасний стан та напрямки раціонального використання пірогенно деградованих ґрунтів Волинської області. *Шацьке поозер'я в контексті змін клімату* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю від дня народж. проф. В. М. Петліна (1–3 жовт. 2021 р., м. Луцьк). Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. С. 53–60.
19. Полянський С., Капуза В. Профілактичні заходи захисту торфових ґрунтів від пірогенної деградації. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Луцьк, 8–9 квіт. 2021 р.). Луцьк : Іванюк В. П., 2021. С. 72–74.
20. Полянський С., Полянська Т. Запобігання ерозійним процесам ґрунтового покриву у Волинській області. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Луцьк, 2019. С. 96–98.
21. Полянський С., Полянська Т., Шут Б. Ренатуралізація земель як основа середовищестабілізуючого підходу в екосистемах Українського Полісся. *Горизонти ґрунтознавства* : зб. матеріалів V Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих науковців (м. Львів, 8 трав. 2025 р.). Львів, 2025. Вип. 5. С. 168–175.
22. Потапова А. Г., Краснопольська Н. В. Економічний потенціал Волинської області : монографія. Луцьк : Волиньполіграф, 2016. 174 с.

23. Чижевська Л. Т., Полянський С. В., Качаровський Р. Є. Вплив реакції ґрунтового розчину на екологічну стійкість природних систем Волинської області. *Шацьке поозер'я в контексті змін клімату* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю від дня народж. проф. В. М. Петліна (с. Світязь, 1–3 жовт. 2021 р.). Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. С. 109–113.

24. Soil degradation in Volyn region: current state, dynamics, ways of reduction / V. O. Fesyuk, I. A. Moroz, R. V. Kirchuk et al. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2021. Vol. 30 (2). P. 239–249. DOI: 10.15421/112121.

25. Методика та практична імплементація дослідження зміни лісистості Волинської області із використанням методів ДЗЗ / В. О. Фесюк, І. А. Мороз, М. А. Федонюк та ін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2023. Вип. 58. С. 274–289. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-21>.

4.5. | Земельні ресурси підприємства і стратегія ефективного їх використання

Шокало Н. С.,

канд. с.-г. наук, доцент,

доцент кафедри селекції, насінництва і генетики,

Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава

<https://orcid.org/0000-0001-7839-8168>

Земля є одним із найважливіших ресурсів, що забезпечує життєдіяльність як окремої людини, так і суспільства загалом. Тому питання її раціонального та ефективного використання завжди перебували у центрі уваги науковців і практиків, викликаючи дискусії в контексті екології, економіки, ресурсозбереження та охорони навколишнього середовища.

Попри те, що нині проблематика використання земельних ресурсів є досить широкою та комплексною, низка питань – зокрема оцінка ефективності, впровадження енергозберігаючих технологій і підвищення результативності землекористування – потребують подальшого наукового та практичного опрацювання. Методи оцінювання ефективності використання земель значною мірою залежать від специфіки відповідної галузі.

Раціональне використання земельних ресурсів має надзвичайно важливе значення для забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України. Саме цим завданням повинні бути підпорядковані процеси реформування земельних відносин, унаслідок яких здійснено перехід до різних форм власності на землю та впроваджено платне землекористування. Водночас у державі досі залишається невирішеною проблема забезпечення ефективного та екологічно безпечного використання

Колектив авторів

Амбарчян Маргарита Самвелівна

канд. екон. наук, доцент,
координатор з розвитку бізнесу,
НЗ «Британська Рада (Україна)», м. Київ
<https://orcid.org/0000-0003-3178-906X>

Богма Ігор Юрійович

здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава

Борисенко Вікторія В'ячеславівна

здобувачка першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава

Брищенко Руслан Олександрович

здобувач третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти,
Киргизький державний технічний
університет імені І. Раззакова, м. Бішкек

Ванжула Дмитро Валентинович

здобувач третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0009-0005-1255-6123>

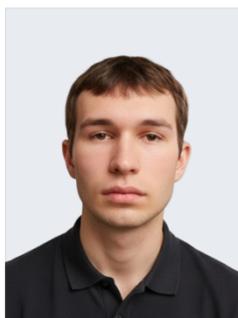
Воронько-Невіднича Тетяна Вікторівна

д-р екон. наук, доцент, завідувач
кафедри менеджменту імені І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-2427-7218>

Галич Олександр Анатолійович

канд. екон. наук, професор, професор кафедри
економіки та публічного управління, ректор,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0001-6478-8309>

Гармаш Ростислав Романович

здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава

Гнуп Наталія Олексіївна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
банківського бізнесу та фінансових технологій,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
<https://orcid.org/0000-0002-0856-9619>

Головко Олена Григорівна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
банківського бізнесу та фінансових технологій,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
<https://orcid.org/0000-0001-6502-4562>

Головчук Юлія Олександрівна

д-р екон. наук, завідувач
кафедри менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний медичний
університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця
<https://orcid.org/0000-0002-4516-109X>

Горбатюк Людмила Михайлівна

канд. екон. наук, завідувач
кафедри економіки і маркетингу,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-6142-8233>

Гудзь Тетяна Павлівна

д-р екон. наук, професор, директор
Навчально-наукового центру підготовки
кадрів вищої кваліфікації Полтавського
університету економіки і торгівлі, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>

Єрмаков Вячеслав Володимирович

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри
географії, методики її навчання та туризму,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-3997-4788>

Єрмоменко Роман Віталійович

здобувач третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти,
Миколаївський національний
аграрний університет, м. Миколаїв

Зубков Руслан Сергійович

д-р екон. наук, професор, професор кафедри підприємництва, управління та адміністрування, Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна», м. Миколаїв
<https://orcid.org/0000-0002-8894-5724>

Калініченко Олександр Володимирович

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки та публічного управління, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-2688-859X>

Качаровський Роман Євгенович

магістр географії, старший лаборант кафедри економічної та соціальної географії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-6096-4800>

Коваль Дмитро Олександрович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0009-0002-3514-463X>

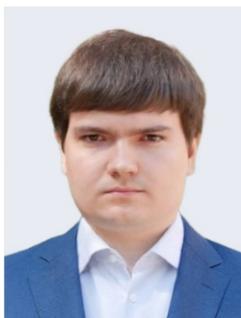
Копилиць Євгеній Вікторович

канд. пед. наук, асистент кафедри географії, методики її навчання та туризму, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-3234-4126>

Лебеденко Анна Юріївна

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Одеський національний економічний
університет, м. Одеса
<https://orcid.org/0009-0008-9928-3050>

Лесюк Владислав Станіславович

доктор філософії з економіки, асистент
кафедри економіки та публічного управління,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-8370-6513>

Лотиш Ігор Ігорович

канд. с.-г. наук, викладач,
Відокремлений структурний підрозділ «Аграрно-
економічний фаховий коледж Полтавського державного
аграрного університету», м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-0373-6630>

Макаренко Петро Миколайович

д-р екон. наук, професор, професор кафедри
економіки та публічного управління,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-8967-9122>

Макаренко Юлія Петрівна

д-р екон. наук, професор, професор кафедри
фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро
<https://orcid.org/0000-0002-9970-7377>

Мельник Олег Володимирович

канд. геогр. наук, заступник директора,
Волинський обласний учбовий центр
підготовки, перепідготовки та підвищення
кваліфікації кадрів АПК, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-1584-2943>

Миколенко Інна Григорівна

д-р екон. наук, професор, професор кафедри
економіки та публічного управління,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-3800-6136>

Музиченко-Козловська Оксана Володимирівна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет «Львівська
політехніка», м. Львів
<https://orcid.org/0000-0002-3519-5448>

Назарова Каріна Олександрівна

д-р екон. наук, професор, завідувач
кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Державний торговельно-економічний
університет, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-5019-9244>

Орехова Катерина Віталіївна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
банківського бізнесу та фінансових технологій,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
<https://orcid.org/0000-0003-0214-2750>

Пілявський Володимир Ілліч

д-р екон. наук, доцент кафедри маркетингу,
Міжнародний університет бізнесу і права, м. Миколаїв
<https://orcid.org/0000-0003-3311-0559>

Полянський Сергій Володимирович

канд. геогр. наук,
доцент кафедри фізичної географії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0002-8666-7695>

Сарнавський Сергій Петрович

доктор філософії з наук про Землю, старший викладач
кафедри географії, методики її навчання та туризму,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-5855-4319>

Сень Олександр Васильович

канд. екон. наук, доцент
кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-9038-1446>

Стеценко Арсеній Русланович

здобувач вищої освіти,
Відокремлений структурний підрозділ «Аграрно-
економічний фаховий коледж Полтавського державного
аграрного університету», м. Полтава
<https://orcid.org/0009-0003-6711-0247>

Тарасюк Ніна Адамівна

канд. геогр. наук, доцент,
доцент кафедри фізичної географії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк
<https://orcid.org/0000-0003-1829-2438>

Фартушняк Ольга Вікторівна

канд. екон. наук, доцент кафедри
обліку і бізнес-консалтингу,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, м. Харків
<https://orcid.org/0000-0002-6305-5901>

Царьов Олександр Сергійович

здобувач третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти,
Одеський національний економічний
університет, м. Одеса
<https://orcid.org/0009-0000-1319-7680>

Чайковський Віталій Анатолійович

здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава

Шокало Наталія Сергіївна

канд. с.-г. наук, доцент,
доцент кафедри селекції, насінництва і генетики,
Полтавський державний аграрний
університет, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0001-7839-8168>

Наукове видання

**Формування сталих
соціально-економічних
систем: міжнародні,
національні та локальні
аспекти розвитку**

Колективна монографія

Надруковано у ПП «Астрая»
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія ДК № 5599 від 19.09.2017 р.
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20-Б, кв. 4
Підписано до друку 23.12.2025 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 27,2.
Наклад 300 пр.

Видавництво ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5599 від 19.09.2017 р.

Друк ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Дата державної реєстрації та номер запису в ЄДР
14.12.1999 р. № 1 588 120 0000 010089